

Uluslararası Sosyal
Bilimler Akademisi
Dergisi (USBAD)

International Journal of
Social Sciences
Academy (IJSA)

Yıl 7, Year 7, Sayı 20, Issue 20, Aralık 2025, December 2025

e issn: 2687-2641

Özgünlük kontrolü

Authenticity process

DOI: 1672927

Makale türü: Araştırma
makalesi

Article type: Research
article

Geliş tarihi 09.04.2025

Submitted date

Kabul tarihi 16.11.2025

Accepted date

Elektronik yayın tarihi 20.12.2025

Online publishing date

Atıf Bilgisi / Reference Information

Durmuş, H. (2025). Mitolojinin Mahiyeti Üzerine Kelami Bir İnceleme.
*Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi / International Journal of Social
Sciences Academy*, 7(20), 1114-1137.

MİTOLOJİNİN MAHİYETİ ÜZERİNE KELAMİ BİR İNCELEME¹

Hünkar DURMUŞ²

Öz

Mitoloji, arkaik toplum insanının kendisi ve evrene dair anlam arayışının ürünü olan bir olgudur. Yapısı gereği şeylerin kökenini sorgular ve çoğu kez kutsalla ilişkilendirilir; bu nedenle mitler sıradan birer öykü değil, “kutsal ve yaşanmış” kabul edilen anlatılardır. Mitolojinin mahiyeti farklı biçimlerde yorumlanabilmekle birlikte, İslâmî literatürde çoğunlukla esâtir bağlamında ele alınmakta ve bilgi değeri bakımından pek itibar edilmemektedir. Bu çerçevede esâtirü’l-evvelîn genellikle “eskilerin masalları/efsaneleri” diye çevrilmiş ve kimi yorumlarda “safсата” olarak değerlendirilmiştir. Destan, efsane ve masal ile ortaklıklar bulunsa da mitoloji türsel olarak ayrılmaktadır. Anlatı çoğu kez ilksel zamanda kurulmakta, köken ve düzeni açıklamakta; kutsal sayılması dolayısıyla ritüel ve toplumsal normlara temel oluşturmaktadır. Bu nedenle mitoloji, çalışma boyunca özgül bir tür olarak ele alınmakta; bu ayrımın dayanakları metin içinde

¹ Bu makale “Dinsel İnanışlar ve Mitolojik Unsurlar Açısından Şeytan Algısı” (2022) adlı doktora tezinden üretilmiştir.

² Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, hdlamazi@gmail.com, Orcid: 0000-0001-8441-0100

irdelenmektedir. Çalışma, mitoloji ile diğer edebî/sözlü türler arasındaki ayrımları belirginleştirmeyi ve esâtir bağlamından hareketle özellikle İslâmî perspektifte mitolojinin mahiyetine ilişkin kavramsal bir çerçeve ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, ortak temalar ve benzerlikler üzerinden bazı anlatıların tek ve aşkın Varlık tasavvuruyla ilişkilendirilebileceği; süreç içinde geçirdikleri dönüşümler sebebiyle vahyin tahrif edilmiş izleri olarak görülebileceği yönündeki ihtimal tartışılacaktır. Benzer anlatıların ilâhî kitaplarda yer alması, metinlerarası ortak öğeler (yaratılış, tufan, ahit, kurban), anlatının işlevi ve tarihî aktarım olasılığı gibi göstergeler üzerinden değerlendirme yapılacaktır. Çalışma, metin incelemesi, bağlam analizi ve karşılaştırmalı okuma adımlarını birlikte kullanmaktadır. Araştırmada birincil kaynaklar olarak klasik İslâmî literatürün yanı sıra edebiyat ve dinler tarihi alanındaki çalışmalar esas alınmakta; gerektiğinde ikincil kaynaklara da başvurulmaktadır. Çalışma, mitolojinin bütün yönlerini değil, diğer türlerle ilişkisini merkeze almakta ve tartışmayı bu çerçeveye sınırlandırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kelam, Din, Mitoloji, Esâtir, Masal, Efsane.

A Kalâmî Inquiry Into the Essence of Mythology

Abstract

Mythology is a phenomenon arising from the archaic human quest for meaning about self and cosmos. By its nature, it probes the origins of things and is often linked to the sacred; therefore myths are not ordinary stories but narratives regarded as “sacred and lived.” Although the essence of mythology admits various interpretations, in Islamic literature it is mostly treated within the framework of asâtir and given little epistemic weight. In this context, asâtir al-awwalîn is generally rendered “the tales/legends of the ancients” and, in some readings, dismissed as “nonsense.” Although it shares features with epic, legend, and folktale, mythology remains a distinct genre. The narrative is often set in primordial time, explains origin and order, and —by virtue of sacrality— provides a basis for ritual and social norms. For this reason, throughout the study mythology is treated as a specific genre, and the grounds for this distinction are examined in the text. The study aims to clarify the differences between mythology and other literary/oral forms and, working from the discourse of asâtir, to propose a conceptual framework for the essence of mythology

particularly from an Islamic perspective. In this respect, it will be discussed whether some narratives, through shared themes and similarities, can be associated with the conception of a single transcendent Being, and whether — given their historical transformations — they can be seen as distorted traces of revelation. The presence of similar narratives in the divine scriptures, intertextual common elements (creation, flood, covenant, sacrifice), narrative function, and the possibility of historical transmission will be taken as indicators. The study employs textual, contextual, and comparative analysis together. In the research, primary sources consist of classical Islamic literature as well as works in literature and the history of religions; secondary sources are also consulted when necessary. The study does not address all aspects of mythology but centers on its relation to other genres and confines the discussion to this framework. on its relation to other genres and confines the discussion within this framework.

KeyWords: Kalām, Religion, Mythology, Asatir, Folk Tale, Legend.

GİRİŞ

Mitoloji, bir toplumun dünyaya bakışını ve çevresinde olup bitenleri anlama çabasını ifade etmektedir. Bu alan, toplumun inançlarını, değer yargılarını, eşya ve doğayla ilişkisini ortaya koyan hikâyeleri inceleyen bir çalışma sahası olarak işlev görmektedir. Mitler, ilkel toplumlarla sınırlı kalmamakta; günümüzde de izlerine rastlanabilen kutsal anlatılar olarak varlığını sürdürmektedir. Evrensel temalar barındırmaları sebebiyle kültürel birikim açısından önem arz etmektedir. Söz konusu anlatılar, insanoğlunun ilk modellerini oluşturmaları bakımından her bir insanın öyküsünü yansıtmaktadır. Günlük hayat içinde insanı çevreleyen pek çok duygu ve tutumun kökenleri bu öykülerde saklı bulunabilmektedir. Mitler, uzun yıllar boyunca nesilden nesile sözlü olarak aktarılmış; çeşitli ritüel ve ayinlerle de muhafaza edilmeye çalışılmıştır (Eliade, 2018).

Mitosun ne olduğu konusunda farklı tanımlamalar yapılsa da mitoloji, metafizik bağlamda bir anlam arayışını ifade etmektedir (Honko, 1972; Kaberry, 1957). Mitolojinin en önemli özelliği, her şeyin kutsalla

ilişkilendirilmesi olarak öne çıkmaktadır. Antik Yunan ve Helenistik dönemde ise bu özellik zamanla dünyevîleşmeye yönelmiş ve mit çoğu kez alegorik bir anlatımla sınırlı kalmıştır (Eliade, 2017). Oysa bu hikâyeler, arkaik insanın kendi varoluşuna ve nesnelerin kökenine dair tasavvurlarını ve düşüncelerini içermektedir. Aynı zamanda bu kutsal anlatılar, hayatın gerçekliğini ve varoluşun sebeplerini sembolik bir dille anlatmaktadır. Sıradan kabul edilmeyen bu hikâyeler, olağanüstü güçlere dayandırılmakta ve kendi içinde bir sistem taşımaktadır.

1. Mitoloji Kavramı

İngilizce bir kelime olan “myth” (mit), Yunanca söz ya da *konusma* anlamına gelen “muthos” sözcüğünden gelmektedir. Logos (söz, düşünme) kelimesinin zıttı olarak kabul edilen mit, Türkçe’de mitos³ kavramı ile ifade edilmektedir. Genellikle sözlü nakledilen hikayeler anlamına gelen mitler sıradan değil; kutsal, gerçek hikayelerdir. Okunduğunda kulağa her ne kadar gerçek üstü, hayal ürünü anlatılar gibi geliyor olsa da mitler bir zamanların yaşanmışlıklarını ifade etmektedir (Bolle, 2005; Morford & Lenardon, 2003). Mitler üzerinde yapılan araştırmalar mitoloji alanının oluşmasına zemin oluşturmuştur.

Mitolojinin mahiyeti, özellikle Batılı araştırmacılar tarafından yoğun biçimde tartışılmakta; bu konuda farklı görüşler ileri sürülmektedir. Sosyologlar, antropologlar, psikologlar ve çeşitli bilim insanları meseleye kendi disiplinlerinin problem alanları ve yöntemleriyle yaklaşmaktadır. Mitolojinin mahiyetine dair 20. yüzyılda ortaya konan başlıca yaklaşımlar şöyle sıralanabilir: Scriptural (kutsal metin merkezli) teori, mitolojik anlatıların ilâhî dinlerin metinlerinden türediğini ve bu metinlerin farklı kültürlerde çeşitlenen anlatılar ürettiğini savunmaktadır; örnek olarak yaratılış ve tufan öykülerinin kutsal metin temelli yorumları zikredilmektedir. Tarihsel ve alegorik teori (euhemerizm dâhil), tarihî şahsiyet ve olayların ya da felsefî–ahlâkî meselelerin sembolik/alegorik

³ Metin içinde mit-mitos kelimelerinin her ikisi de kullanılacaktır.

bir dille anlatıya dönüştüğünü kabul etmektedir. Bu çerçevede kahraman figürleri, tarihsel arka planı ima eden ve öğretici nitelik taşıyan anlatılar olarak okunmaktadır. Fiziksel (doğalcı) teori, gök gürültüsü, yıldırım, rüzgâr, güneş ve ateş gibi doğa güçlerinin kişileştirilmesiyle oluşan anlatıları incelemekte; kozmik ve meteorolojik olguların mitik tasvirlerini sınıflandırmaktadır (Bayat, 2017; Bulfinch, 1913). Psikoanalitik ve arketip yaklaşım ise mitleri rüyalarla kurulan benzerlik üzerinden yorumlamakta; ana-baba imgeleri, kahramanın yolculuğu, ölüm–diriliş gibi tekrar eden kalıpları arketiplerin kültürel dışavurumu olarak ele almaktadır (Morford & Lenardon, 2003).

İlkel toplum için zaman döngüseldir. Mitlerin gerçekleştiği dönem kutsal sayılmakta ve bu yüzden “mitsel zaman” ritüeller aracılığıyla yeniden yaşanmaktadır. Ritüeller bu zaman kesitlerini tecrübe etmeyi sağlamaktadır. Mitsel zamanı yeniden yaşama çabası, arkaik insan için eylemlerin ve çevresindeki nesne, bitki ve hayvanların sırrına ulaşmayı ifade etmektedir. İster basit bir fizyolojik eylem, ister sosyal ya da iktisadî bir mesele olsun, kökeninde mitsel zamanı yaşama ve tanrıların eylemlerini yineleme düşüncesi vardır. Böyle bir sırrı edinmek büyüsel bir güç kazanmak anlamına gelmektedir. Arkaik insan, kendini belirli mitsel olayların sonucu olarak görmekte ve atalarının izinden gitme arzusunu taşımaktadır. Çünkü başlangıçta yapılanları yineleyerek mitsel zamanı yaşamak amaçlanmaktadır (Eliade, 2018) Örneğin, Taube (2012) Aztek bilgesinin misyonerlik için gelen keşişlere karşı inançlarını savunurken şu sözleri ifade ettiğini belirtmiştir:

...Tanrılarımızın gerçek tanrılar olmadığını söylediniz. Bunlar alışık olmadığımız yeni sözler; onlardan rahatsız olduk, aklımız karıştı. Zira bizden önce yeryüzünde yaşamış atalarımız böyle konuşmaya alışkın değillerdi. Biz onlardan nasıl gördüysek öyle yaşıyoruz, onların sadık kaldıkları hayata sadık kalıyoruz; onlar tanrılarımıza saygı gösteriyorlardı, şereflendiriyorlardı. (s.51)

Bu sözler, inancın meşruiyetini ataların izinden gitmeye dayandıran bir zihin dünyasını ortaya koymaktadır. Benzer yaklaşım pek çok gelenekte farklı şekillerde kendini göstermektedir. Örneğin; Yahudilikte Pesah

Sederi'nde Haggada'nın evde okunması ve simgesel yiyeceklerle Mısır'dan çıkışın her kuşakta sanki bugünmiş gibi yaşatılması söz konusudur (Sarıçam, 2012). Benzer biçimde Roma'da mos maiorum, yazısız örfün hukukî-ahlâkî bir ölçüye dönüştürülmesi ve meşruiyetin ataların yolu üzerinden tesis edilmesiyle tezahür etmektedir (Tahiroğlu & Erdoğan, 2016). Ata yolu söylemi kimi bağlamlarda zararlı pratikleri de koruyup meşrulaştırabilmektedir. Örneğin, tanrıları hoşnut etme/kozmetik denge inancıyla insan-çocuk kurbanı, şiddeti kutsayan bir ritüele dönüşmektedir (Smith, 2012). Benzer biçimde, sati (dul kadının sadakat adına ateşe atılması) mitik anlatılarla beslenerek can güvenliğini ve insan onurunu açıkça ihlâl etmektedir (Aydın, 2010).

Atacı dogmatizm, geleneği bizzat ölçüye dönüştürmekte; böylece eleştirel muhakemeyi askıya almakta ve kimi pratikleri doğal/değişmez göstererek meşruiyet üretmektedir. Câhiliye Araplarında da gördüğümüz “atalarımız neye uyduysa ona uyarız” (Bakara 2/170) zihniyetini Kur'ân Kerim “Peki ya ataları bir şey bilmeyen ve doğru yolu bulamayan kimseler idiyse?” (Bakara 2/170) sorusuyla açıkça eleştirmektedir (ayrıca bk. Mâide 5/104; Lokmân 31/21). İslâm, geleneği bütünüyle reddetmez; uygun olanı taşır, sakıncalı olanı ıslah eder ya da terk edilmesini öğütler. Ölçü, sırf ‘ata böyle yaptı’ düşüncesi değil; vahyin onayı, tevhid ilkesi, selim akıl ve temel ahlâkî normlardır. Kelâm geleneği bu bağlamda hakikati taklitle değil, tahkikle temellendirir. Gerçek bilgi, zan ve vehimden ayrılan, vahyin bildirdiğiyle aklın onayladığı bilgidir. Zira kelâmcılar için iman ancak yakîn ile kemale erer; yakîn ise ancak sahih bilgiyle mümkün olur (Mâtürîdî, 1970). Dolayısıyla bilgi, hem geleneğin hem bireysel inancın denetleyici ilkesi olarak, insanı taklitten tahkike ve şekilden hakikate yönlendirir.

2. Mitoloji – Din İlişkisi

Mitin tanımına dair farklı görüşlerin ortaya çıkmasında özellikle dinle olan ilişkisi büyük rol oynamaktadır. Bazılarına göre mitler, dinlerin bir parçasıyken, bazılarına göre ise dinden bağımsız mahiyeti ve işlevi olan

bir olgudur. Mitlerde yoğun dinî unsurların bulunması yaratılış, ölüm–diriliş, ahlâkî ilkeler gibi temaların ortaklığı ve mit–ritüel birlikteliği, bazı araştırmacılara göre dinlerin ya mitlerden türediğini ya da mitlerin dinî inançların bozulmuş biçimleri olduğunu düşündürmektedir (Bayat, 2016). Bu yaklaşımda mit, toplumsal hayatta ayin ve ritlerle birlikte niçin–nasıl sorularına cevap vererek inancı kuvvetlendiren ve var olan kurumu meşrulaştıran bir anlatım tarzıdır (Oğuz & Gürçayır, 2005). Örneğin; Babil’de Akītu bayramında yaratılış anlatısının (*Enūma Eliš*) yüksek sesle okunması. Anlatıda, Marduk’un kaosu simgeleyen Tiamat’ı yenmesiyle kozmik düzen kurulur; hemen ardından kral, Marduk’un huzurunda yetkisinin geçici olarak askıya alınıp yeniden onaylandığı törende meşruiyetinin –yani yetkisinin tanrısal düzene bağlandığının– sembolik biçimde teyidini gerçekleştirir. Böylece bayramın niçin ve nasıl icra edildiği ilk örneğe dayandırılarak siyasal düzen de Marduk’un kurduğu kozmik düzenin yeryüzündeki temsili olarak meşrulaştırılır (Roux, 1994).

Miti dinden bütünüyle ayrı bir olgu sayan yaklaşıma göre ise mit, aşkın bir vahyin uzantısı değil; toplulukların tarihî tecrübelerinden türeyen, anlamı, kimliği ve otoriteyi örgütleyen dünyevî bir anlatı biçimidir (Cassirer, 1946; Lincoln, 1999). Din ilahî mesaj ve peygamberlik iddiasına dayanırken mit beşerî hayal gücü, kolektif bellek ve kültürel kodların ürünüdür. Bu yüzden ritüelleri gerekçelendiren kurucu öyküler ya da siyasal düzeni meşrulaştıran anlatılar olarak işlev görmesi mümkündür (Bayat, 2016). Cassirer’e göre ise mit insanın sembolik formlarından biri sayılmakta ve dünyayı belirli imgeler içinde kuran bir ifade düzeni olduğu vurgulanmaktadır (Cassirer, 1946). Böylece mit, kutsal bir kaynağa bağlanmaksızın, toplumsal hafızayı taşıyan ve davranışı yönlendiren kültürel bir dil olarak konumlandırılmaktadır (Assmann, 2001). Sonuç itibarıyla bu yaklaşım, mitolojiyi ne dinin kaynağı ne de dinin bozulmuş hâli olarak görmemekte; onu dinden ayrı, kendi kuralları ve işlevleri bulunan beşerî–kültürel bir anlatı pratiği olarak değerlendirmektedir.

Mitler üzerine ileri sürülen pek çok görüş olsa da genel yaklaşım bu mitlerin o dönemin insanı için gerçeği yansıttığı ve dünyanın anlam

kazanmasına yardımcı olduğu yönündedir (Malinowski, 2000). Çoğu zaman, mitlerin hayatımızın neresinde ve nasıl bir rol oynadıkları pek fark edilmez, ancak yine de az ya da çok, modern insanın yaşamına bir şekilde etki etmektedir (Albayrak, 2017).

Bazı batıl inançlar, tabular, yeni yıl kutlamaları ve baharın gelişini simgeleyen ritüeller gibi, insan hayatındaki önemli ruhsal erginlenmeler kimi zaman mitsel ritüellerin dönüşmüş versiyonları olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplumsal kodlar da farkında olunmaksızın bu tür mitolojik öğeleri barındırabilmektedir. Mitolojinin günümüzdeki etkisi yalnız dinî alanla sınırlı kalmamakta; edebiyatta Joyce'un Ulysses'i Homeros'un Odyseia'sına modern bir paralel olarak kurulmakta, sinemada Star Wars "kahramanın yolculuğu" figürünü izlemektedir. Müzikte Wagner'in *Nibelung Yüzüğü* Germen/Nors mitolojisine dayanmakta; popüler kültürde ise Marvel'ın Thor karakteri, Nors mitolojisindeki aynı adlı tanrıdan esinlenmektedir. Gündelik yaşamda da bu etki Nevruz ve Hıdrellez gibi baharı karşılayan ritüellerde karşımıza çıkmaktadır. Bu örnekler elbette çoğaltılabilir; ancak burada önemli olan, insanın varoluşundan bu yana anlam arayışı içinde olması ve bunu çoğu kez yüce bir güçle ilişkilendirmesidir. Bu yönelişin somut izleri, en eski yerleşimlerde tespit edilen kutsal mekân ve tapınak kalıntılarında da görülmektedir. Toplumların bir kısmı birbirini etkilemiş olsa da bazılarında böyle bir bağ yoktur; buna rağmen farklı kültürlerde benzer nitelikte mitlerin ortaya çıktığı görülmektedir (Lévi-Strauss, 2013). Bu bağlamda, Tanrı düşüncesinin tarihi üzerine çalışan Friedrich Max Müller'in dil merkezli yaklaşımı, söz konusu benzerlikleri dilsel süreçler üzerinden açıklamaktadır.

Müller, tek bir Yaratıcı'ya ilişkin tecrübenin farklı dillerde farklı adlarla görüldüğünü vurgulayarak tanrısallık ile dil arasında bir bağa dikkat çekmektedir. Ona göre özellikle Sâmi diller daha saydam ve belirgindir; bu dillerde bir niteleme zamanla özel ada dönüşebildiğinden, tek Varlık'a ait unvanların çoğalması putperestliğe kapı aralayabilmiştir. Hint-Avrupa dillerinde ise yapı daha soyut ve imgeseldir; meselâ Zeus, tanrıların efendisi olmadan önce parlak gökyüzünü ifade eden bir addır

(Olender, 1998). Dilin zamanla değişmesi ve mecazların gerçek varlıkmiş gibi anlaşılmasının (reifikasyon) mitleri doğurduğu fikrini savunan Müller bu süreci, tek Tanrı'ya ait adların pratikte çok tanrılı bir görünüm almasına rağmen özde birliğe işaret eden henoteizm kavramıyla açıklamaktadır (Yusa, 2005). Müller'in özetle ifade etmek istediği şey, sayısız dille ifade edilenin aynı tanrısal gerçekliğe dayandığıdır; yani aynı vahyin farklı dillerde ve zihinlerdeki tezahürüdür. Tanrısal bu sezginin farklı yer ve zamanlarda benzer manevi tezahürler üretmesi, mitleri ilahî vahyin tahrife uğramış kalıntıları olarak okumayı mümkün kılmaktadır. "Şüphesiz biz, seni müjdeleyici ve uyarıcı olarak hak ile gönderdik. Hiçbir ümmet yoktur ki aralarında bir uyarıcı gelip geçmiş olmasın." (Fâtır, 35:24) ayeti de bu bağlamda düşünüldüğünde, söz konusu yorumu destekler görünmektedir. Dil yetisinin gelişimiyle birlikte insanın Tanrı tasavvuru ve O'nu ifade biçimi de değişmekte ve çeşitlenmektedir. Ayrıca Müller'in ilkel sezgi tezi, İslamî literatürdeki fıtrat kavramını çağırırsa da aynı olguyu ifade etmediğini de belirtmek gerekir. Zira ilkel sezgi filolojik-tarihsel bir açıklamadır; tanrısal tecrübenin farklı dillerde farklı adlara ayrışmasını ve mecazların zamanla isme dönüşmesini betimler; bu yüzden betimleyici ve hipotez niteliğindedir. Fıtrat ise vahyin bildirdiği yaratılışsal bir yöneliştir. Dolayısıyla arada yalnızca analogik bir yakınlık kurulabileceği söylenebilir. Bu çerçevede scriptural yaklaşımdaki bazı mitlerde vahyin izleri bulunabilir görüşü, Müller'in dil odaklı açıklamasıyla anlaşılır hâle gelebilmektedir. Yaratılış, tufan, ahit, kurban gibi ortak motiflerin farklı kültürlerde benzer biçimde görünmesi; dillerdeki ad ve mecazların zamanla değişmesine ve kimi ifadelerin gerçek bir isimmiş gibi algılanmasına bağlanabilir. Yine de benzerlik aynılık değildir. Sözlü aktarım, yerel kültür ve yorumlar anlatıyı değiştirir, eklemeler yapar. Mitleri ne toptan uydurma diye dışlamak ne de olduğu gibi dinin yerine koymak doğrudur. Dolayısıyla mitler, vahyin yerini alan anlatılar değil; vahyin ışığında anlam kazanan, insanın Tanrı'yı ve evreni anlama çabasının tarihî izleri olarak görülebilir.

Mitik söylemin değerini metnin kendisi kadar onu taşıyan toplumsal ve kültürel bağlamla birlikte tartışmayı gerektirir. Metin kadar bağlam da

önemlidir. Çünkü mit, belirli bir zaman ve yerde, belirli bir topluluk tarafından üretilen bir anlatıdır. Bu perspektiften bakıldığında mit, soyutu anlaşılır kılma ve aidiyet üretme gibi işlevler üstlenebilir; ancak İslâm düşüncesinde değeri, vahiy–akıl–ahlak ölçüleriyle sınındığı ölçüde kabul görebilir (Arslan, 2011). Dolayısıyla bu ölçülerle bağdaşmayan mitik unsurlar karşısında seçici bir ayıklama ve ıslah esası gözetilmelidir; aksi hâlde mit, yanlış olanı da sürdürüp meşrulaştırma riski taşır. Ayrıca miti sözlü anlatım türleri içinde konumlandırmak, aynı zamanda onun *ne olmadığına* açıklık getirecektir. Nitekim mit çoğu kez masal, efsane/menkıbe ve destanla karıştırılmakta; bu durum mitin ‘gerçeklik’ iddiasına dair tartışmaları beslemektedir. Aşağıdaki bölümde söz konusu türlerin ayırt edici özelliklerini kısaca ele alacak; mitle benzerlik ve ayrımlarını ortaya koyacağız.

3. Mitolojinin Bazı Edebî Türlerle İlişkisi

Her toplumda oldukça yaygın olan masallar; inandırma amacı gütmeyen, zaman ve mekân sınırlarını aşan, gerçeklikten uzak, kurgu olarak kabul edilen bir anlatım türüdür. Masallarda olayın gerçek olmadığını gösteren “evvel zaman içinde...”, “ben babamın beşiğini tıngır mıngır salları iken”, “bir varmış bir yokmuş” gibi ifadeler dikkat çeker ve bu anlatım, masalı kesin çizgilerle mittten ayırır. Masalların amacı, eğlendirmek ya da bazı ahlakî davranışları dinleyiciye kazandırmaktır ve masal kahramanı toplumun ideal kahramanı konumundadır. Bu sebeple masallarda sosyal unsur ön plandadır (Bayat, 2017; Boratav, 1969; Tökel, 2016). Mitler ise yaşanmış gerçek öyküler olarak kabul edilmekte ve mitlerin asıl amacı evrenin, canlıların, nesnelerin kökenini izah ederek ahlaki ilkelerle birlikte toplumsal düzeni sağlamaya çalışmaktır. Mitlerde zaman belirgin ve kutsaldır. Gerçekten yaşanmış kabul edilmekte ve doğaüstü varlıklarla ilişkilidir (Eliade, 2018). Bu farklılıkların dışında tabii olarak ortak paydaları da vardır ve belki de birçok araştırmacı tarafından yapılarının ve içeriklerinin bir tutulmasının sebebi de bu ortak bölümlerdir. Masallar mitolojik olayların çizgilerini bünyelerinde barındırabilir. Tanrılar, olağanüstü varlıklar (cinler, demonlar, periler...)

anlatımın birer ürünüdür fakat; masalda daha çok olağanüstü güce sahip bir kahraman bulunur ve zor durumda kaldığı anlarda ona yardımcı olan sihirli güçler vardır. Mitlerde ise özne bizzat Tanrı ya da kutsal, yüce bir yardımcıdır. Masal mitolojik motifleri bazen hiç bozmadan fakat gerçek gibi algılanan olaylarla ilişkisini kesip bir hayal ürünü haline getirip anlatabilir (Bayat, 2017). Bu bağlamda birbirinden belirgin şekilde ayrılmaktadır.

Mitolojik anlatılar için en çok kullanılan türlerden biri de tıpkı masallar gibi, efsanelerdir. Türkçe'de “söylence” olarak bilinen *efsane*, sözlük manası ile aslı olmayan fakat dilden dile aktarılıp meşhur olan hayalî anlatılar anlamına gelmektedir (Devellioğlu, 2005). Dinî ve tarihî şahsiyetleri (evliyalara, erenlere, devlet adamları gibi) konu edinen efsanelere ise “menkıbe” denir (Devellioğlu, 2005). Masal ve destanlara göre daha kısa hikayeler olan efsaneler, anlatan ve dinleyici tarafından gerçek kabul edilen tarihî bir dönemde yer alan nesir anlatılardır. Efsanelerde doğa olayları, şahıslar ve mekanlar anlatılır (Tökel, 2016). Bu konuların en önemli özelliği mucizevi olmalarıdır ve dinleyiciyi inandırma amacı gütmeleridir (Boratav, 1969). Anlatım türleri içinde mite en yakın olan efsanelerdir. Çünkü yapı ve içerik bakımından birbirine çok benzemektedir. Öncelikle her ikisi de kutsiyet taşımaktadır ve inandırıcılık özelliği ön planda olduğu için anlatılanların gerçekliğine inanılmaktadır (Sakaoğlu, 1976). Her ne kadar hiçbir olağanüstü yanı bulunmayan efsanelere rastlansa da çoğunlukla efsaneler olağanüstü olayları konu edinmektedir (Boratav, 1969). Mitlerde anlatılan kahramanlar bireysellikten uzak ideal bir prototipken efsanelerde bu karakterler daha ferdi ve yerel motiflerle donatılmış tiplerdir. Mitler insanlar için ilk model oluşturur fakat; efsanelerin böyle gayeleri yoktur. Efsaneler daha yerel karakterler ve mekanları konu edinebilirler ve inandırıcılığı daha somut kanıtlarla mümkün olduğu için daha dünyevi özellik taşımaktadır. Amacı ise daha çok sosyal içerikli mesajlar vererek insanları iyi ve doğru olana sevk etmektir (Bayat, 2017). Sonuç olarak mitler evrensel bir anlam taşıyan semboller sunmayı amaçlarken efsaneler daha pratik ve toplumsal değerleri vurgulayan bir işlevi vardır.

İnsanlara öğretici nitelikte bilgi vermek isteyen ve duygu yönü daha az olan *destan* da bu çerçevede değerlendirilebilir. “Destan” Farsça kökenli bir kelime olup genellikle kahramanlık örneklerini anlatan sözlü ve yazılı anlatılardır. En eski halk edebiyatı ürünlerinden biri olan destanlar tarihi olayları yansıtır ve didaktik uzun hikayelerdir (Demirel, 2015). Destanlarda örf, adet, inanç, mitolojik unsurlar iç içe geçerek kendi oluşturduğu sistemle yani epik bir yaklaşımla anlatımını sunar. Bazen şiirsel bazen düz yazı ile anlatılır (Boratav, 1969). Her ne kadar mitoloji alt yapısı olsa da bazı destanlara kutsallık atfedilmez. Destanlardaki bazı unsurlar ve anlayışlar mitolojik anlatılardan alınmıştır. Mesela; dağ, su, taş, ağaç vb. bu unsurlar destanlarda epik bir anlam kazanmış olsa da köken olarak mitolojik bir bilinç yansıtmaktadır. Mitlerde aile hayatı, toplumsal ilişkiler, bir millet veya devlet için savaşıyan insanlar görülmez fakat destanlarda bu özellikler hakimdir. Mitler simgesel bir anlatıma sahipken destanlar epik tasvirler sunmaktadır (Bayat, 2017; Tökel, 2016).

4. Mitoloji – Esâtir İlişkisi

Kur’ân-ı Kerim’de dokuz yerde geçen *esâtirü’l-evvelîn* tabirinin anlaşılabilmesi için öncelikle kelimenin kökenine bakmak gerekmektedir. *Esâtir* kelimesi s-t-r “yazı yazmak” kelimesinden türemiş *ustûre* kelimesinin çoğuludur. *Ustûre* kelimesinin *üstur veya estir, estire veya estara* tekil kullanımları da bulunmaktadır. Ayrıca kendi lâfzından müfredi olmayan *abâdîd* ve *şemâtît* gibi bir ism-i cemi' olduğu da söylenmektedir (İbn Manzûr, 1119; Râzi, h.1420; Taberî, 1420/2000). *Esâtir*in müfredi olarak zikredilen *üstür* kelimesi Yunanca, *Ârâmîce* veya Süryânîce’de *tarih* anlamına gelen *historia* kelimesinin Arapça versiyonu olarak kabul edilmektedir (Yazır, 1979). Bunun yanı sıra *esâtir*in tarihe karışmış, tarih olmuş yani masal olmuş lafta kalmış anlamlarında kullanılabileceği ifade edilmiştir. Yazır (1979) *esâtir’ül-evvelin* ifadesinin “Türklerin masal, Yunanlılar’ın *misus* Frenkler’in *mit* dedikleri eski kahramanlık hikâyeleri, evvel zaman efsaneleri, destanları” olarak anlaşıldığını belirterek, bu terimlerin genellikle uydurma ve hurafeler anlamında kullanıldığını vurgulamıştır. Ancak Yazır (1979), *esâtir*

kelimesinin aslında tarih, masal veya hurafe anlamına gelmediği hâlde bu kelimelerle eşanlamlıymış gibi kullanıldığına ve sözlüklerde de bu şekilde anlamlandırıldığına dikkat çekmiştir. Günümüz meallerine bakıldığında ise *esâtirü'l-evvelîn* ifadesinin özellikle 'geçmişin masalları', 'efsaneleri' ve 'uydurmaları' gibi kelimelerle tercüme edildiği görülmektedir (Türkçe Kur'an Mealleri, t.y.). Bu kelimelerin birbirinin yerine kullanılması kavramsal bir karmaşaya yol açmakta ve hatalı kullanım problemine sebep olmaktadır. Müfessirler çoğunlukla *esâtirü'l-evvelîn* ibaresini *eskilerin yazdıkları şeyler* olarak tanımlamakla birlikte *esatir* kelimesini "gerçek olmayan yaşanmışlıklar, batıl, boş şeyler, masallar, gülünç-komik şeyler", anlamında kabul ederek *eskilerin masalları*, *eskilerin efsaneleri* olarak yorumlamışlardır (Begavî, 1420; İbn Fûrek, 1430/2009; Taberî, 1420/2000).

Kaynaklar *esâtirü'l-evvelîn* ifadesini ilk defa Nadr b. Hâris'in kullandığını kaydetmektedir. Rivayete göre eski dinî inançlar konusunda bilgi sahibi olduğu kabul edilen Nadr b. Hâris'in de içinde bulunduğu bir grup müşrik Kur'an okumakta olan Hz. Peygamber'i gizlice dinlemeye gitmişler. Nadr b. Hâris'e Hz. Peygamber'in ne okuduğu sorulduğunda o da "Ne dediğini anlayamıyorum, fakat galiba benim size dediğim gibi geçmiş milletlerin efsanelerinden bahsediyor." cevabını vermiştir (Mukatil, 1423, s. 555; Râzi, 1420, s. 478, 506; Taberî, 1420/2000, s. 503). Nadr b. Hâris'in ticaretle uğraştığı için seyahatlerinde Kitab-ı Mukaddes ve İran efsanelerine dair çeşitli rivayetler duymuş olduğu ve bu duyduklarını da Mekkelilerle paylaştığı rivayet edilmektedir (Mukatil, h. 1423). Mekkelî müşrikler Kur'an-ı Kerim'i Hz. Peygamber'in uydurduğunu ve geçmiş milletlerin rivayetlerini tekrarladığını ileri sürerek onu inkâr etmiş ve Kur'an'ın benzerini kendilerinin de getirebileceğini iddia etmişlerdir (Bakara, 2, 23-24).

Müşriklerin Hz. Peygamber'e yönelttikleri itirazlarda geçen *esâtirü'l-evvelîn* ifadesini, *esâtir* kelimesini toptan 'boş ve hayalî anlatılar' şeklinde yorumlayarak anlamak isabetli görünmemektedir. Bu ifade, bağlama göre tarihî bir olaya gönderme yapan anlatılar olabileceği gibi, efsanevî unsurlar barındıran anlatımları da kapsayabilmektedir. Aynı zamanda,

farklı geleneklerde görülen kadim anlatı kalıplarıyla örtüşen temalara işaret etmektedir. Örneğin yaratılış ve tufan türündeki kadim anlatılar, Kur'an'daki Âdem ve Nûh anlatılarıyla benzerlikler göstermektedir. Âdem kıssasını çağrıştıran ögeler; Mezopotamya'daki Adapa öyküsünde "hayat ekmegi/suyu" ve bilgelik sınaması, Dilmun metinlerinde bahçe/ilk çift tasavvuru, Enki-Ninmah/Enki-Ninhursag rivayetleri ile Mısır'da Khnum, Grek'te Prometheus, Çin'de Nüwa örneklerinde insanın topraktan/çömlekçi çarkında biçimlendirilmesi motifi olarak görünmektedir (Black & Green, 2012; Pinch, 2016; Erhat, 2012; Leeming, 2019). Nûh kıssasıyla benzerlikler ise Sümer geleneğinde Ziusudra (Eridu Genesis), Akadca Atrahasis ve Gılgamış XI. tabletteki Utnapiştım tufan anlatılarında —gemi/sığınak inşası, canlıların gemiye alınması, kuşların salınması ve sular çekildikten sonra dağa oturuş/yeniden başlangıç—; ayrıca Grek geleneğinde Deukalion-Pyrrha (Parnassos), Hint geleneğinde Manu-Matsya örneklerinde benzer biçimde karşımıza çıkmaktadır (Erhat & Eyuboğlu, 2019; Black & Green, 2012; Leeming, 2019). Nitekim esâtir kelimesinin sözlük manasından yola çıkılarak geçmiş milletlere dair yazılmış metinler, haber ve kıssalar anlamlarında kullanıldığına rastlanmaktadır (Dîneverî, 1398/1978; İbn Âşur, 1984).

Şemsettin Sâmî'nin *Dünya Mitolojisinden Örnekler-Esâtir* kitabının içeriğine bakıldığında farklı kültürlere ait çeşitli mitolojilerden bahsedildiği görülmektedir. Şemsettin Sâmî Doğu dillerinde özel olarak mitoloji bağlamında kullanılan bir kelimenin olmadığı ve üzerine çalışılmadığı için kelimenin bilinmediğine dikkat çekerek esâtirü'l-evvelîn ifadesindeki kastın mitoloji olduğunu ifade etmiş ve çalışmasında esâtir kelimesini tercih etmiştir (Batuk, 2009, s. 28). Özellikle İbn Âşur (1984) bu konuda Araplar'ın esâtir olarak zikredilen haberlerin doğruluğu ve yanlışlığı konusunda ihtilaf içinde olduklarını ve hurafeler, kıssalar, tarihler arasında bir ayırım yapmadıklarını vurgulamıştır. Bununla birlikte, mit ile kıssayı özdeş görmek doğru değildir. Mitolojik anlatılarla vahyin bildirdiği kıssalar arasında konu ve motif ortaklıkları bulunabilir; tarih içinde aktarılan dinî haberlerin zamanla tahrife uğraması, bazı rivayetlere mitik öğelerin karışmasına yol açmış olabilir

(Evkuran, 1997). Fakat benzerlik, özdeşlik değildir: mit çoğu kez kültürel hafızanın ve sembolik dilin ürünüyken; kıssa—sözlükte “iz sürmek, haber vermek, anlatmak” demektir—Kur’an bağlamında hakikati bildirme ve hidayete yöneltme amacıyla kullanılan özel bir anlatım tarzıdır (İbn Manzûr, h.1119). Bu nedenle kıssa, geçmişin izini sürerek yaşanmış olayları görünür kılmak ve muhataba ibret–ahlâkî yöneliş kazandırma işleviyle değerlendirilmelidir (Demir, 2003; Kara, 2014).

Esâtir geçmiş anlatıların şemsiye bir ifadesiyken; kıssanın, bu geniş alan içinde kaynağını vahiyden alan ve doğruluk iddiası taşıyan bir konumu vardır. Kur’an kıssalarının mitlerden alındığı iddia edilse de (Tökel, 2009), bu iddia vahye dayalı hakikat bildirimini ortadan kaldırmaz; en fazla, rivayet tefsirleri, sebab-i nüzûl, kıssasü’l-enbiyâ, siyer ve erken tarih kaynaklarında süreç içerisinde mitik öğelerin yer yer metne karışabildiğini düşündürmektedir. Kur’ân ayrıca kıssa dilini ‘bi’l-hak’ diye niteler; bu ifade, anlatının gerçeğe tam uygun ve yerinde verildiğini bildirmekte—hak hem bir şeyin yerli yerine oturmasını hem de sözün gerektiği yerde ve zamanda söylenmesini ifade etmektedir (İbn Manzûr, h.1119). Nitekim “Ashâb-ı Kehf’in haberini sana gerçeğin ta kendisi olarak anlatıyoruz” (Kehf 18/13) ve “Mûsâ ile Firavun’un haberinden sana gerçeğe uygun biçimde kıssa ediyoruz” (Kasas 28/3) ayetleri bunu teyit eder. Kısacası, motif benzerliği kaynak özdeşliği değildir; Kur’ân kıssasını ayırt eden ölçü, bi’l-hak ilkesine bağlı hakikat iddiası ve bu hakikatin tevhid–ahlâk istikametinde rehberlik etmesidir (Arpaguş, 2004).

SONUÇ

Mitolojilerde karşımıza çıkan pek çok unsurun sonraki kültür ve inançları etkilediği açıktır. Mitolojilerin, kadîm toplumların inanç dünyasını bize sunması günümüz insanı için de önem taşır. Mitlerde yer alan çeşitli anlatı ve inançların ilahî kökenli dinlerle kurduğu benzerlik dikkat çekicidir; bu benzerlik, insanlığın tek bir Yüce Varlık’tan vahiy aldığına işaret eden güçlü bir göstergedir. Bu nedenle mitolojileri “boş, safsata,

gereksiz zaman kaybı” olarak görmek yerine, önyargılardan arınarak satır aralarını dikkatle okumak gerekmektedir. Mitsel anlatılarda insanlık tarihinin kökenlerine ve kutsalın ilk tezahürlerine dair izler bulunmakta; aynı zamanda insanın inanç serüvenini ve kutsalla ilişkisini edebî bir dille görünür kılmaktadır. Makro düzeyde bakıldığında, bu ortaklıklar insanın tek bir kaynaktan beslenmesini ve ortak bir geleneğin parçası olduğunu düşündürmektedir.

İslam âlimlerinin mitolojiye karşı sergiledikleri olumsuz tutumun temelinde kavramın anlamı ve kaynağına ilişkin sorunlar yatmaktadır. Mitlerin metaforik öğeler taşıması, arkaik insanın kutsalla bağının hayatın her alanına nüfuz etmesi ve anlatım tarzı, bu metinlerin zihinde “gerçek dışı” algılanmasına yol açmaktadır. Oysa bu bir anlatım biçimidir; verilmek istenen mesajlar daha derin ve soyut katmanlarda yer almaktadır. Mitolojinin yapı ve üslubunu göz ardı ederek onu bilgi değeri bakımından değersiz görmek, söz konusu toplumların kültürel, psikolojik ve dinî özelliklerini küçümsemektir. Bu anlatılar, insanın anlam dünyasının öğelerini görünür kılmakta ve kolektif bilinçdışının derinliklerine dair izler taşımaktadır. İlk model olmaları bakımından değerlidirler; kutsalla kurdukları bağ modern insanın aşına olmadığı bir yoğunluk taşımaktadır. Bu yüzden mitler çoğunlukla geniş ve katmanlı bir anlam aralığı sunabilmektedir.

Kur’ân-ı Kerîm’de benzer mitsel anlatılara rastlanması, vahyin geçmiş inançlardan devşirildiği anlamına gelmez; aksine hepsinin tek bir kaynaktan çıktığını desteklemektedir. Yöntemsel olarak benzerliklerin yönünü tayin ederken tarihsel kronoloji, coğrafi temas imkânı ve teolojik amaç birlikte değerlendirilmelidir. Sözlü kültür içinde zamanla bozulmaların ortaya çıkması tabiidir; ancak benzer anlatılar karşılaştırıldığında temel yapının korunduğu ve ana mesajların ortaklaştığı görülebilmektedir. Özellikle yaratılış düzeni, tanrı-insan ilişkisi ve ahlâkî sorumluluk eksenindeki sabitler, anlatı farklılıklarına rağmen ortak bir çekirdek fikre işaret etmektedir. Bu durum, tek bir Yaratıcı’nın varlığına işaret eden başka bir göstergedir. Kısacası, insan

dünyadaki varlığı boyunca aynı kaynaktan beslenen bir geleneğin parçasıdır.

KAYNAKÇA

- Albayrak, A. (2017). "Mitolojinin Dini Hayattaki Yeri ve Önemi", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi 10/54, 957.
- Arpaguş, H. K. (2004). "Geleneksel Dinî Kültür Kaynaklarının Değerlendirilmesi 'Hurafe Kültürü ve Mitoloji' (Mitoloji ve Geleneksel Kültür Kaynaklarımız)", Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Türkiye 1. Dinî Yayınlar Kongresi Tebliğler- Müzakereler 31 Ekim 02 Kasım 2003 /Ankara/633, 196-197.
- Arslan, M. (2011). İslam kültüründe mitolojik tasavvurun imkânı ve sınırlı/sız/lıkları: Felsefe-Mitoloji-Din etkileşimi bağlamında *Bilim, Ahlak ve Sanat Bağlamında Çağdaş İslam Algıları* (26-28 Kasım/November 2010) (Cilt 1, ss. 83-95).
- Assmann, J. (2001). Kültürel bellek: Eski yüksek kültürlerde yazı, hatırlama ve politik kimlik (A. Tekin, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Aydın, M. (2010). Hinduizm. Ankara: Vadi Yayınları.
- Batuk, C. (2009). Mit, tarih ve gerçeklik sorunu üzerine notlar. *Milel ve Nihal*, 6(1), 27-53.
- Bayat, F. (2017). *Mitolojiye giriş* (6. basım). Ötüken Neşriyat.
- Begavî, E. M. M. el-H. b. M. el-F. (1420 H.). *Meâlimü't-tenzîl fî tefsiri'l-Kur'ân / Tefsiru'l Begavî* (A. el-Mehdî, Thk., 5 Cilt). Dâru'l İhyai't Turasi'l Arabi.
- Belhî, E. H. M. b. B. (1423 H.). *Tefsiru Mukatil bin Süleyman* (A. M. Şehata, Thk.). Dâru'l İhyai't Turasi'l Arabi.
- Black, J., & Green, A. (2012). Eski Mezopotamya simgeleri ve mitleri (Çev. E. Erment). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Bolle, K. W. (2005). Myth: An overview. In L. Jones (Ed.), *Encyclopedia of religion* (2. basım, 9, ss. 6359-6371). Macmillan Reference USA: Thomson Gale.

Mitolojinin Mahiyeti Üzerine Kelami Bir İnceleme

- Boratav, P. N. (1969). *100 soruda Türk halk edebiyatı*. Gerçek Yayınevi.
- Cassirer, E. (1946). *The myth of the state*. Yale University Press.
- Malinowski, B. (2000). *Büyük, bilim ve din* (S. Özkal, Çev., 2. basım). Kalcı Yayınevi.
- Bulfinch, T. (1913). *Bulfinch's mythology*. Printed in the United States of America.
- Demir, Ş. (2003). *Mitoloji, Kur'an kıssaları ve tarihî gerçeklik*. Beyan Yayınları.
- Demirel, H. (2015). *Türk destanlarının ana unsurları*. Ötüken Yayıncılık.
- Devellioğlu, F. (2005). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat* (22. basım). Aydın Kitabevi.
- Eliade, M. (2018). *Mitlerin özellikleri* (S. Rifat, Çev., 3. basım). Alfa Yayınları.
- Eliade, M. (2017). *Kutsal ve kutsal dışı* (A. Berktaş, Çev.). Alfa Yayınları.
- Erhat, A. (2012). *Mitoloji sözlüğü*. Remzi Kitabevi.
- Evkuran, M. (1997). *Müslüman Kültürdeki Mitolojik Unsurlar*, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gilgamesh Destanı* (S. Maden, Çev.). (2015). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Gündüz, Ş. (2018). *Mitoloji ile inanç arasında*. Hikav Yayınları.
- Honko, L. (1972). The problem of defining myth. *The Myth of the State*, 6(Ocak), 1-13. <https://doi.org/10.30674/scripta.67066>
- İbn Âşur, M. et-T. b. M. b. M. et-Tunisî. (1984). *Tefsîrû't-tahrîr ve't-tenvîr* (30 Cilt). Dâru't-Tunusiyye.
- İbn Fûrek, M. b. el-H. (2009). *Tefsîru İbn Fûrek* (A. A. Bendviş, Thk.). Câmiatü Ummü'l-Kurâ. (1430 H.)
- İbn Kuteybe ed-Dîneverî, E. M. A. b. M. (1978). *Garîbü'l-Kur'ân* (A. Sakar, Thk.). Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye. (1398 H.)
- İbn Manzûr, M. b. M. (1119). *Lisânü'l- 'Arab* (A. A. el-Kebîr, Nşr.). Dâru'l-Maârif.

- Kaberry, P. M. (1957). Myth and ritual: Some recent theories. *Bulletin of the Institute of Classical Studies*, 4(1), 42-54. <https://doi.org/10.1111/j.2041-5370.1957.tb00578.x>
- Kara, M. (2014). Kur'an kıssalarında konu ve kapsam merkezli bir analiz. *İslamî İlimler Dergisi*, 9(1), 69-102.
- Leeming, D. A. (2019). Dünya mitolojisi sözlüğü. Say Yayınları.
- Lincoln, B. (1999). Theorizing myth: Narrative, ideology, and scholarship. University of Chicago Press.
- M t r d , Eb  Mans r. (1970). *Kit b 't-Tevh d* (thk. Fethullah Huleyf). Beirut: D r 'l-K t b 'l-İlmiyye.
- Morford, M. P. O., & Lenardon, R. J. (2003). *Classical mythology* (7th ed.). Oxford University Press.
- Olender, M. (1998). *Cennetin dilleri* (N. Yılmaz,  ev.). Dost Yayınları.
- Pinch, G. (2016). Mısır mitolojisi (Ekin Duru,  ev.). Say Yayınları.
- R z , F. (1420 H.). *Mef t hu'l-  ayb* (3. basım). D r 'l İhyai't Turasi'l Arabi.
- Sakaoğlu, S. (1976). *101 Anadolu efsanesi*. Damla Yayınevi.
- Sarıçam, İ. (2012). Yahudilik. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Smith, M. E. (2012). Aztekler. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Taber , M. b. C. (2000). *C miu'l-bey n an te'v li  yi'l-Kur' n* (A. M. Őakir, Thk.). Müessesetü'r Ris le. (1420 h.)
- Tahiro lu, B., & Erdo muŐ, B. (2014). Roma Hukuku Dersleri. İstanbul: Der Yayınları.
- Taube, K. (2012). *Aztek ve Maya mitleri* (İ. Yılmaz,  ev.). Phonenix Yayınları.
- T kel, D. A. (2016). *Divan  iirinde şahıslar mitolojisi* (2. basım). Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları.
- T kel, D. A. (2009). Kutsal metinleri anlamada mitolojinin rolü. *Milel ve Nihal*, 6(1), 165-193.

Mitolojinin Mahiyeti Üzerine Kelami Bir İnceleme

Yazır, E. M. H. (1979). *Hak dini Kur'an dili* (3. basım, 10 Cilt). Eser Neşriyat ve Dağıtım.

Web Siteleri

Türkçe Kuran Mealleri. (t.y.). *Nahl* 16/24. Erişim: <https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=16&ayet=24> (Erişim tarihi: 10 Ekim 2021)

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Mit kelimesi, Yunanca “muthos” yani söz/anlatı kelimesinden türemiştir. Türkçede “mitos” olarak da ifade edilen mitler, geçmişte yaşandığına inanılan ve genellikle kutsal nitelikler taşıyan anlatılardır. Gerçeküstü gibi görünmelerine rağmen bu hikâyeler, eski toplumların dünyayı ve yaşamı anlama çabasının ürünü olarak görülmektedir. Mitler, zamanla farklı bilim dallarının ilgisini çekmiş ve mitoloji adı verilen çalışma alanının temelini oluşturmuş ve mitlere dair çeşitli teoriler ortaya atılmıştır: Scriptual teori, mitlerin kutsal metinlerden türediğini savunurken, tarihsel ve alegorik teori mitlerin tarihsel olayları sembolik şekilde aktardığını ileri sürmektedir. Öte yandan fiziksel teori doğa olaylarının kişileştirilerek anlatıldığı bir açıklama biçimi olduğuna dikkat çekmekte, psikoanalitik ve arketip yaklaşımlar ise mitleri bilinçaltının ve kolektif arketiplerin yansıması olarak değerlendirmektedir. Mitlerin gerçekleştiğine inanılan “kutsal zaman”, arkaik insan tarafından ritüeller aracılığıyla yeniden tecrübe edilmekte; bu ritüeller hem ataların eylemlerini tekrar etme hem de evrensel düzene katılma işlevi görmektedir. Bu sebeple ilkel toplumlarda zaman kavramı döngüseldir. Bu anlayış, “ataci dogmatizm” ifadesiyle tanımlanabilir ve pek çok toplumda görülebileceği gibi Cahiliye Dönemi Araplarında da Hz. Muhammed’e karşı bu anlayış bir direnç olarak karşımıza çıkmaktadır. Mitlerin dinle ilişkisi, mit tanımına dair yaklaşımları da etkilemiştir. Bazı düşünürlere göre mitler, dinin temel bir unsuru olup kutsal gerçeklikleri sembolize ederken; bazıları için sadece felsefi ya da kültürel anlatılardır. Ancak yaygın kanaat, mitlerin bir dönemin insanı için gerçekliği temsil ettiği ve yaşamı anlamlandırmada temel bir işlev gördüğüdür. Günümüzde bazı batıl inançlar, ritüeller ve kutlamalar, geçmişin mitsel yapılarının dönüşmüş biçimleri olarak varlığını sürdürmektedir. Aynı zamanda mitoloji, sanat, edebiyat ve sinema gibi birçok alanda etkisini göstermektedir. Mitlerin evrenselliği üzerine önemli

katkıları sunan Friedrich Max Müller'in mitlerin mahiyeti konusundaki görüşleri dikkat çekicidir. Zira Müller'e göre mitler, farklı dillerde aynı tanrısal gerçekliğe işaret eden anlatılardır. Arkaik toplumların tek bir Tanrı'ya dair algı ve anlayışlarını, kendi dillerinde ve kültürel kodlarında şekillendirilmiş hali olarak görülebilir. Müller, İslam inancındaki 'fıtrî' kavramla ilişkilendirilebilecek ilkel sezgi düşüncesini, yaratılıştan itibaren insanın doğasına üflenmiş tanrısal bir sezgiyle açıklar. Bu anlayışa göre, insanlar doğuştan gelen bir tanrısallık farkındalığı taşır. Friedrich Max Müller de benzer bir yaklaşımla, tek bir Yaratıcı'nın farklı toplumların dillerinde çeşitli isimlerle anıldığını belirtmiş ve bu doğrultuda tanrısal kavramlarla dil arasında anlamlı bir ilişki bulunduğuna dikkat çekmiştir. Müller, özellikle Sami dillerinin, bir niteliği zamanla bir isme dönüştürmesiyle çok tanrıcılığa kaydığını; Hint-Avrupa dillerinde ise soyutluk ve mecaz kullanımıyla tanrısal kavramların zamanla kişileştiğini savunmuştur. Ona göre mitler, aslında tek bir Tanrı'nın farklı kültürlerdeki isim ve imgelerle anılmasıdır. Bu anlayışı "henoteizm" kavramıyla açıklamıştır. Mit, anlatı türü olarak masal, efsane ve destanlarla bazı ortak yönler taşısa da içerik, işlev ve yapı bakımından onlardan ayrılmaktadır. Masallar, zaman ve mekân sınırlarını aşan, gerçek dışı olayları konu alan ve inandırıcılığı amaçlamayan kurgu anlatılardır. Eğlendirici yönü ağır basar, aynı zamanda ahlaki mesajlar verir. Kahramanlar, toplumun ideal tipleri olarak sunulur ve sosyal içerik öne çıkar. Mitler, sadece bireysel ya da eğlencelik anlatılar değil; toplumsal bilinç ve kutsal anlayışın şekillenmesinde etkili olan temel yapı taşlarıdır. Efsaneler ise anlatım türleri arasında mite en yakın olanıdır. Efsaneler, anlatıcı ve dinleyici tarafından gerçek olarak kabul edilen, mucizevi olayları içeren anlatılardır. Mitlerle benzer şekilde kutsallık barındırır ve çoğunlukla olağanüstü olaylara dayanır. Ancak efsane kahramanları genellikle bireysel ve yerel karakterlerdir. Mitlerin amacı insanlık için bir ilk model ortaya koymakken, efsaneler daha çok sosyal mesajlar vererek bireyleri doğru ve ahlaklı davranışlara yönlendirmeyi hedefler. Bu yönüyle efsaneler daha pratik ve dünyevî bir anlatı türüdür. En eski halk edebiyatı ürünlerinden biri olan destanlar, tarihî olayları yansıtan uzun ve öğretici hikâyelerdir. Destanlarda toplumun örf, adet ve inançları mitolojik unsurlarla birlikte anlatılır. Bu anlatılar, epik bir üslupla kurgulanır; bazen şiirsel, bazen de düzyazı biçiminde aktarılır. Her ne kadar bazı destanlarda mitolojik alt yapılar bulunsun da bu anlatılar her zaman kutsal olarak kabul edilmez. Mitoloji, Kur'an-ı Kerim'de özellikle esâtir kavramının izahında karşımıza çıkmaktadır. Kur'an'da geçen "esâfîru'l-evvelîn" (eskilerin masalları) ifadesi, müşriklerin Hz. Muhammed'in getirdiği vahyi değersizleştirme çabasının bir parçasıdır. Bu

ifadeyi kullananlardan biri olan Nadr b. Hâris'in, çeşitli dinî ve efsanevî metinleri tanıdığı ve Kur'an'daki anlatıların bu eski masallardan ibaret olduğunu ileri sürdüğü rivayet edilir. Ancak İslam alimleri, bu bakışa karşı çıkmış ve "esâtîr" kelimesinin yalnızca uydurma hikâyeler değil, geçmiş milletlere ait her türlü anlatı, haber ve kıssa anlamına gelebileceğini ifade etmişlerdir. Şemsettin Sami, "esâtîr" kavramını mitolojiyle eş anlamlı kabul etmiş ve bu doğrultuda kullanmıştır. Sonuç olarak mitler, sadece hayal ürünü değil; insanın anlam arayışının, kutsalla olan bağının ve kolektif bilinçaltının izlerini taşıyan anlatılardır. Mitolojiye karşı negatif tutumlar genellikle kavramın yanlış anlaşılmasından kaynaklanmaktadır. Oysa bu anlatılar, toplumların kültürel, psikolojik ve dini dünyasını yansıttığı için büyük önem taşımaktadır. Kur'an'daki kıssalarla mitolojik anlatılar arasında benzerlikler bulunması, vahyin tahrif edilmeden önceki biçimlerinin farklı kültürlerde izlerini taşıdığını göstermektedir. Dolayısıyla mitleri, insanlığın tek bir yaratıcıdan aldığı vahyin kültürel tezahürleri olarak değerlendirmek mümkündür.

EXTENDED ABSTRACT

The word *myth* derives from the Greek *muthos*, meaning "speech"/"narrative." In Turkish, myths are called *mitos*, which are considered stories believed to have occurred in the past, often bearing sacred connotations. While they may appear supernatural, myths are regarded as products of ancient societies' efforts to understand life and the world around them. These narratives have attracted interest from numerous academic fields, which have contributed to the development of the field of mythology. Several theories have emerged to explain myths: the scriptural theory suggests they originate from sacred texts; the historical and allegorical theory argues they symbolize historical events; the physical theory views them as personifications of natural phenomena; and psychoanalytic and archetypal theories regard them as expressions of the unconscious mind and collective archetypes. The "sacred time" in which myths are believed to have occurred is reenacted by archaic humans through rituals. These rituals serve to both recreate the actions of ancestors and enable participation in the cosmic order. Consequently, time was perceived as cyclical in primitive societies. This cyclical view, referred to as "ancestral dogmatism," appears in many ancient cultures and also underlies resistance to the Prophet

Muhammad during the pre-Islamic era (Jāhiliyyah). Myths are also defined in relation to religion. Some scholars see myths as a fundamental part of religion, symbolizing sacred truths, while others view them as philosophical or cultural narratives. Despite differing views, it is commonly agreed that myths represented reality for those who believed in them and played an essential role in providing meaning to life. Today, certain rituals, superstitions, and festivals continue as transformed versions of these ancient structures. Furthermore, mythology continues to influence art, literature, and cinema. Friedrich Max Müller made significant contributions to the idea of the universality of myths. Müller argued that myths express different aspects of the divine in various languages, shaped by the cultural and linguistic contexts of ancient societies. He compared this to the Islamic concept of *fitrah*, a natural, divine intuition present in all humans. Müller posited that humans are born with an innate awareness of divinity, and that the One Creator is referred to by various names across cultures. He suggested that Semitic languages evolved towards polytheism, while Indo-European languages developed metaphors that led to personifications of divine concepts. According to Müller, myths express a singular divine reality under different names and forms, a view he called "henotheism." Myths share similarities with other narrative forms such as fairy tales, legends, and epics, but they differ in content, structure, and purpose. Fairy tales are fictional stories with no intention of persuading the listener of their reality. Their primary purpose is to entertain and often carry moral lessons through idealized characters. Myths, however, are foundational structures that shape collective consciousness and sacred understanding, not just entertaining stories. Legends are the closest to myths among narrative genres. Legends are prose narratives, often involving miraculous events and featuring historical or religious figures, accepted as true by both the narrator and the audience. While both myths and legends involve the sacred and supernatural, mythic characters are typically universal, while legendary figures are more localized. Myths focus on universal archetypes, while legends provide more practical, moral guidance within specific cultural contexts. Epics, one of the oldest forms of folk literature, recount long narratives based on historical events. These tales often blend customs, beliefs, and mythological themes. Although epics may contain mythological elements, they are not necessarily considered sacred. Myths generally focus on symbols and archetypes, whereas epics emphasize heroism and communal life through grand descriptions. The Qur'an also addresses mythology, particularly through the term *asāṭīr*. The phrase *asāṭīru'l-awwālīn* (tales of the ancients) is used by

opponents of the Prophet Muhammad to discredit the Qur'anic revelations, claiming that the stories in the Qur'an are merely repetitions of ancient myths. However, Islamic scholars emphasize that *asāṭīr* does not refer only to fabricated stories, but also encompasses historical accounts, moral narratives, and teachings of past nations. Ottoman scholar Şemseddin Sami even equated *asāṭīr* with mythology in his writings. In conclusion, myths are not merely imaginative tales; they reflect humanity's search for meaning, connection to the sacred, and expressions of the collective unconscious. Negative views of mythology often stem from misconceptions. Myths remain significant, as they mirror the cultural, psychological, and spiritual dimensions of societies. The parallels between Qur'anic stories and myths suggest that elements of divine revelation have been preserved across cultures, albeit in transformed forms. Thus, myths can be understood as cultural expressions of the revelation granted by a single Creator.